

PRAZNINA

Vitomil Zupan

Če bi sklanjal samostalnik »praznina«, bi bila v tem neka prisiljenost. Ne. To je bila polna pesem o praznem, jok in smeh brez odmeva. Ne vem, kako mu je ime. Tistega belega dopoldneva je prisedel. V praznini lokala, ko je bilo toliko miz praznih. Naj govori.

Strahovito je težko iti skozi mesto takle dan. Praznina se upira. Težko je plavati skozenjo, odrivati gosto praznoto, ki se oprijema udov, ovira korak, in se človek ves čas boji, da bo zdrobila telo. Kakor velikanski bel udav. Treba je prispeti do trga, tam je nekoliko več zraka. In ko sem se hotel oddahnuti, sem videl, da je še ena nevarnost: da je tudi v meni praznina — in da se lahko vsak trenutek sesujem vase. Ne veste, kakšna groza popade človeka.

Niti za hip ne pomislite, da sem nor, pijan ali šaljiv — ali da vam igram, kakor to delajo neke ničle brez sramu, ki jih je sram stopiti na oder in zaigrati bolečino, pa igrajo v vsaki družbi. Ne. Jaz sem državni nagrajenec izpred kakšnih petnajstih let, človek z družbenim ugledom in odlikovanji. Nekdaj, pred vojno, sem bil mlad in poln poti v sebi, po poteh pa so se sprehajali čisto dostojno oblečeni ideali. Potem sem bil mlad in srednje pogumen, ideali pa so vrgli kravate v smeti in začeli sočno preklinjati, da me kdo ne bi obdolžil meščanstva. Potem sem nekaj let molčal, nakar sem zelo pametno spregovoril. Ne tako ko zdaj. Sicer pa je v redu z menoj. Priznано v redu. Čudili bi se, kako v redu. Red me je ovil kot bel udav. Naučil sem se vseh potrebnih spretnosti. In nikoli ne bi spregovoril, če bi me osebno poznali in če me ta sprehod skozi mesto ne bi uničil. Nekdo mora izvedeti, kaj sem, ne da bi vedel, kdo sem. Oprostite mi to malo zvitost. Ali vidite to vrsto praznih miz? Tudi vaša skodelica je prazna. Nikar ne glejte v tla, kajti tudi tam ni nobene rešitve. Ko bom končal, se bova oba razprhnila v bel prah, ki bo vztrepetal v zraku in počasi legel na prazno mizo. Natakár bo obrisal mizo — in nič se ni zgodilo. Prav nič ne vem, zakaj bi se sploh kaj zgodilo?

Zakaj sem doštudiral arhitekturo? Zakaj pade kamen na tla — zakaj ne ostane ped nad tlemi? Naj vstanejo nekdajni ideali iz temine, zlati in črni, zlati od sanj in črni od resničnosti. Pred sabo sem videl stanovanja v soncu, s cvetjem, dišeča in topla v zimi, mehka in sveža

v poletju, z otroki, ženskami in možmi; neke mačice in zvesti psi, kanarčki in papige, rožnati zastori, delavci in učenjaki, gospodinje in dojenčki. Bral sem, pisal članke, predaval, se pogovarjal, delal in zmeraj nekaj upal. Potem sem se pregrešil, najprej nad sabo. Zapovedal sem si verovati v neko pretiranost, recimo, da je kanarček sedemin-dvajset metrov visok. Takoj za tem sem se pregrešil nad svojo okolico, ki v tega kanarčka ni mogla verjeti. In že takrat se je spočela praznina, čeprav tega nisem vedel. In čim več je je bilo, več je bilo pregreškov. Iz pregreškov so se začele sestavljati pregrehe, ljudje in predmeti pa so odhajali iz mojega življenja — in za vsako stvarjo, ki je odšla, je zazijala praznina. Namreč — kakšni predmeti: na primer moje smuči, ker sem izgubil zvezo z naravo, pa moj partizanski suknjič, narejen iz angleškega vojaškega plašča, žena ga je zamenjala s Hrvatom za pu-rana, pa vezan letnik neke drzne tuje revije, šel je v peč, ker mi od-rašča otrok. Prijateljstva so bledela in kopnela. Zamenjala jih je po-slovnost. Dvakrat sem se selil, in to je, kakor bi pogorel. Šel sem vsa-kokrat na boljše, a vsakokrat je nekaj ljudi in stvari s spomini odšlo od mene. Prihajale pa so knjige, ki jih nisem bral, lestenci, ki jih nisem prižigal, ljudje, s katerimi me je družila navada. Nikoli ni zagrmelo in padlo, hroplo je in drselo, dvigalo se in padalo — vse do današnjega dne. Ne vem, ali je še kakšna možnost zame?

Moj oče ima štiri leta borbe, moja mati nič. Ko sta šla med okupa-cijo na sprehod, je ona trosila naše letake, ne da bi oče vedel za to. Nenadoma se je ustavil in rekel: »Ti, Joža, nekaj ti je padlo na tla.« Ona pa: »Miro, lepo te prosim, ne glej. Pojdiva naprej.« Jaz sem šel neke deževne noči v partizane, doživel sem malo vojno in sem znal kasneje prav zanimivo pripovedovati o njej. Ujeli smo... streljali smo... napadali smo... Petinpetdesetega leta sem se po premisleku poročil, in moj sin gre jeseni v prvi razred. Vse to je treba vedeti. In kritično pregledati. Namreč zdaj. Prej je bilo vseeno. Zdaj je postala moderna kritičnost, zaželeno, vzpodbujano, zdaj apeliramo na držav-ljanski pogum. Tudi to me je prizadelo. Čeprav je zelo težko ugotoviti, zakaj. Milijone let je minilo, preden se je prižgala zelena luč v sema-forju resnice v Ljubljani. Treba se je namreč zavedati, da sedemin-dvajset metrov veliki kanarček ni moj izum. In moj napuh ni samo moj. Naučil sem se verjeti, da živim v najboljši domovini na svetu, saj je na Vzhodu in na Zahodu marsikaj obupno narobe. Od vseh republik naše federacije je najbolje urejena naša. Ljubljana je prestolnica. In po tej poti je mogoče matematično izslediti najboljšo točko sveta, če ne vesoljnosti. Zato pravim, da moj napuh ni samo moj. Kako naj se torej nenadoma sam spopadem z njim?

Lansko jesen sem izvedel, da moja dobra, pametna in praktična žena že lep čas hodi s sekretarjem podjetja, v katerem dela. Pa ne mislite, da me je to potrlo. Zdaj hodi možakar vsak četrtek k nam na tarok. Včasih prinese kavo, včasih *cherry* vino, včasih pri kartah dobi, včasih izgubi, jaz pa mirno hodim s podjetno mlado uradnico vsako nedeljo v gostilno pri Sodčku, in potem zavijeva še k njej na kavo. To je vse v redu.

Nekaj drugega ni v redu. Zdaj, ko naj bi se začelo neko novo življenje, se je nekaj ustavilo v meni — ker nas pač niso izvežbali za ta način. Ali se spomnite, kako smo hvalili Jevtušenka, ki je napisal pesem o mrtvem Stalinu in živih Stalinčkah? To se nas seveda ne tiče. Jaz na primer sploh nikoli ne bi priznal, da sem bil stalinist. Imel sem pač čisto normalen ideal brez kravate. Potem sem počasi zapel gumb na srajci ideala — in nekega večera neopazno zavezal novo, brezmadežno kravato. To je vse v redu. Toda zadnjič sem nenadoma začutil rahel vzgib tukajle notri. Nič hudega. Kakor da spi v meni neznamno bitje, ki se je za hip prebudilo in se v polspanju prevalilo na drugo plat. Potipal sem z roko: malo bitje je imelo brke. Nikar me ne glejte tako: kaj pa je to takega, če je imelo brke. Nekateri otroci se rode kosmati kakor opice. Potem je zasmrčalo — in potipal sem še enkrat: malo bitje je imelo škornje. Tudi to ni nič posebnega, saj poznate povest o mačku v škornjih. Potem sem pa bil slučajno na trgu in sem poslušal gospodinje, čisto navadne, rdečelične mamice, ki so zaradi cen zabavljale na oblast. In to čisto na glas. In brez zadržkov. Tako kakor bi zmerjale sosedo, ki strepa preprogo čez balkon ravno nad kuhinjo z odprtim oknom. Takrat sem rekel sam zase, šepetaje — nič ne vem, zakaj: za tole bi jim bilo treba odmeriti kakšna tri leta, da bi se jim izpraznila čreva. In tedaj se je bitje v meni zbudilo in sedlo, zazdehalo je in si oddahnilo. Šel sem v bližnji bife in rahlo potipal vase: bitje je imelo tako bluzo iz grobega blaga, zapeto za vratom, in z žepi na prsih. Zakrohotal sem se, da me je natakaraica debelo pogledala. Saj veste, včasih se človek zasmee iz živčne napeposti. Lahko bi tudi kriknil, pa ne — na lastno začudenje se zasmee. Zdaj je bilo pa treba ukrepati zelo previdno. Predvsem ne iti domov. Niti h kakšnemu znancu. Plačal sem in počasi odšel. Hodil sem po cesti in se delal, kakor bi si ogledoval izložbe. Zraven sem pa premišljal. Najprej sem zavil k brivcu, malomarno sem naročil, naj mi obrije tudi brke. Brki niso več moderni, sem rekel z nasmeškom. Posebno ne, če imate kroničen nahod v eni nosnici, sem dodal in se zatopil v *Pauliho*. Nič ne vem, kaj sem bral. Bitje v meni je spet mirno zaspalo. Po britju sem stopil v gostilno in naročil dve dvojni žganji. Prijatelj

mora priti takoj, sem rekel. Plačal sem na mestu. Sedel sem v temnem kotu, sam, okoli mene so bile same prazne mize. Previdno sem segel vase in vzel bitje v roke, potegnil sem ga rahlo iz sebe in ga posadil na mizo poleg žganja. Tedaj me je pogledal z enim očesom. S sumom. Strašno. Potrudil sem se, da sem obdržal čimbolj malomaren izraz na obrazu. Kje pa je stranišče, sem vprašal natakario. Tam. Počasi sem se vzdignil in odšel na hodnik, potem naglo na cesto, za vogal, po pločniku, čez ulico, skozi park in v kavarno. Ko sem mislil, da se bom oddahnil, me je stisnilo tukaj notri. Praznina.

Vse to ne bi bilo vredno besede, če ne bi bilo te poti skozi mesto. Ampak ta hip se je nekaj pojasnilo. Nekaj, kar je strašno težko ujeti v besede. Praznina je namreč polna — samo česa? To ni kvadratura kroga, ne metafizika, to je nekaj takega kakor: žensko moštvo odbojke, vinjenost od žganja, rumeno belilo za hišo, rdeče črnilo ali gospod tovariš. Hajka se je namreč začela, ko so se hajke nehale. Prej ali slej je začel hajkati vsak sam sebe, vsak vsakogar, vsi vsakega, vsak vse — in zato je nastal tedaj čas, ko je en človek lahko pogubil deset ljudi, deset ljudi pa enega ni moglo rešiti. Ker je ljubezen umrla. Tista navadna ljubezen, ki smo se je učili od babic — in pozabili. V vsakem človeku vsega sveta je vihralo več bander. Ampak bila so samo bandera. Kristus brez ljubezni, Stalin brez tovarštva, stric Sam brez enakosti, John Bull brez demokracije, Mariana brez bratstva in pod temi banderi so križali ljudi v imenu križanega, streljali revolucionarje v imenu revolucije, zatirali zamorce v imenu enakosti, branili kolonialne koristi v imenu demokracije, mučili ljudi v imenu bratstva — in nad vsem je vihrala zastava čedalje boljše in čedalje bolj popolne svobode. Sovraštvo v imenu ljubezni. Izkoriščanje človeka v imenu odprave izkoriščanja človeka po človeku. Linčanje v imenu najbolj demokratične ustave. Kazenske ekspedicije v imenu civilizacije. Mc Carty, Ježov, Berija, Sir Mosley, OAS, hladna vojna — pod zastavo veličine človeškega duha. In Milica Knavs, okrajni sekretar, s Stalinom v svoji praznini, in ta Stalin je bil neznatno večji od mojega. Sičér manj trdoživ kot moj, ker je moj zrastel iz drugačnega semena. Mene je bilo namreč sram moje rodbine, ki je bila pač — ker je bila iz mesta — meščanska. Toda nekoč je nekdo pripomnil nekaj na račun mojega porekla. Meščan ostane meščan. In ker je meščan strahotna psovka, sem si uspešno prizadeval, da sem tistega človeka uničil. Še danes se ni pobral. Pravovernemu namreč pomaga sam prerok. Skušal sem zatreti pomisleke. Ker sem čutil, da nekaj ni v redu, sem bil glasnejši, nepopustljivejši, strožji, tudi do sebe, to moram povedati v svoj prid. Vse to je bilo kar v redu. In celo v imenu reda. Človek

mora pripadati svoji dobi, na ta ali na drug način, sicer je, kakor da ni živel. Kdaj so se zavozlale zastave, ne vem. Ko je minilo njihovo plapolanje — je nastala praznina. Praznina. Ali tudi po tej strani pripadam svoji dobi?

Seveda pripadam dobi, svojemu času in kraju. Ta doba sem tudi jaz. Ta doba je tudi jaz. In sicer po obeh linijah: po sentimentalni in po protisentimentalni. Obe sta namreč povsod in vsekdar navzoči: suh račun in romantika v gospodarstvu, preračunanost in navdušenje v politiki, konstrukcija in patos v umetnosti, izkoriščanje in požrtvovalnost v vsakdanjem življenju. Normalno je, da isti pisatelj piše članke zoper sentimentalizem in sentimentalne pesmi. Normalno je, da se isti poslušalec navdušuje nad matematično glasbo in nad sentimentalno popevko. To je doba protisentimentalnega sentimentalizma. Včasih so sežigali telesa na grmadi, zato da so reševali duše. Danes ubijajo duše, da bi reševali telesa. In kdor pride na konec sveta, pogleda in oslepi. Slepota je boljša kakor praznina. Kratkovidni vidijo lepši svet, slepi najlepšega. Praznina pa svetu jemlje smisel. Strahotna je praznina, ki stoji na dveh nasprotujočih si nogah: ena je sentimentalna, druga protisentimentalna. Domisliti se moram, kdaj sem zbolel za praznino. Zmeraj mislim, da bom povedal v enem stavku vse — toda stavek beži pred menoj kakor večša v velikanski podzemski jami.

Vsakdo ima kakšno bolezen, ki se mu povrača, ali vnetje mandeljnov ali bronhitis ali kaj podobnega. Jaz sem bil bolan za kulturo. Ta stvar se je začela v zlato-črni dobi mešanice sanj in resničnosti. Začela se je čisto nedolžno, ljubiteljsko. Poslikal sem vrč. Narisal sem osnutek za knjižno polico. Bil sem na slikarski razstavi. Gledal sem star bakrorez. Iz gline sem izoblikoval prvo človeško postavo. Začutil sem sladko-grenak okus. Vijoličasta luč mi je padla čez oči. Samoten akord na klavirju je zadonel v neko noč. Drob mi je zadrgetal. Nekaj se je zgodilo. Bral sem v noči — in nekega deževnega dne sem v planinski koči izrekel prvič neumno besedo: mi intelektualci. Seveda nisem vedel, da je to dolgotrajna in vražje nalezljiva bolezen. Posebno če je človek enosmeren, nekoliko površen, celo spreten. In če ima pravo mero samozaverovanosti. Po vojni je bil sila ugoden čas za govorjenje o umetnosti in kulturi. Vse težje razumljive pojave smo enostavno zbrisali s površja zemlje. Napravili smo si lepo pregledno škatlico, z razpredelki in kazalom. Kar je šlo v škatlico, je bilo, kar vanjo ni šlo — tega ni bilo. Škatlica je bila čisto poceni — je pa nepopisno dvigala ugled. In nikoli ne bo drugače. Nihče ni sanjal, da bodo prijezdili čudni jahači, kakor hitro bomo zapustili moža v škornjih, z brki, vrgli njegovo praktično škatlico v smeti — in odprli zelene semaforje.

Kakšna praznina nastane v sobi, iz katere odnesejo omaro. Koliko večje se nam zdi gledališče brez občinstva. Kakšna je postelja brez posteljnine. Kakšna je hiša, iz katere odnesejo mrtvega gospodarja. Sedeti za prazno mizo, piti iz praznih steklenic, govoriti prazne besede, v praznini sam s seboj. Prosim, prijahalo je abstraktno slikarstvo. Nič škodljivega, nič kočljivega, modno posnemanje — morda. Morate me razumeti: v vsem, kar mi ni jasno, sem staroverski. Prijezdil je neki kip — kamen z luknjo. Zaradi kamna z luknjo še ni propadlo nobeno cesarstvo. Potem so prijezdili ljudje, ki so pisali o tem — in to resno, čudno, celo vneto. Za vsem tem je prijezdila beseda. To pa razumemo vsi. Na besedah so se že podirali svetovi. Vsega tega razmišljanja je kriva Lili. Ona je razbila moje atomsko jedro — a iz tega ni nastala tovarna, temveč bomba. Ali sem dostojen človek ali ne — tega ne morem presoditi sam, verjemite mi pa, da sem to zmeraj želel biti. Če bi poznali Lili, vam ne bi govoril o njej. To je tista podjetna mlada uradnica. Podjetna? To samo tako rečemo. Bistra je, presega vsakega moškega po temperamentu, zna ujeti stik, s komer hoče, brez predsodkov je — in še prikupna, torej moje popolno nasprotje. Nikoli ne bom razumel, kako se mi je posrečilo, da sem jo omrežil. Morda zato, ker imam žalosten pogled. Morda zato, ker rada rešuje duše. Morda zato, ker se mi je pri njej prvič zgodilo, da je izbruhnila moja sla brez predsodkov, brez zavor, brez vnaprej začrtanih meja. Kakor dež in sonce, veter in milina tihih zor, kakor strah in žalost, kakor plaz in skala, kakor drevo in potok; seveda sva bila prvič nekoliko pijana, toda posrečilo se nama je dati smer najinemu stiku. Njena nagota me je spravljala v krč. Sredi sivega delovnega dne sem se spomnil nanjo — in sem se spremenil. A zatrl sem se in nalágal v sebi breme poželenja. In ko mi je rekla stvari, katerih pri drugih ne bi prenesel, sem rekel: seveda, nekaj je na tem. In sploh nisem vedel, kdaj sem začel živeti drugače. Začel sem se sramovati starovernosti. Ne boste verjeli, da je lahko spomin na senco v nekem golem ženskem naročju tako strahotno važen, da izpremeni človeško misel. Ugovarjal sem ji, da ne bi opazila, kako ji podlegam. In nenadoma sem uvidel, da je ona spremenila mene — jaz pa nje ne. V tistem strahotnem trenutku je legla tudi med naju praznina. Jaz sem se razletel na kose. Ko sem se sestavljal, nisem našel več vseh koscev — in ostale so strašne luknje. V luknje so se začeli naseljevati pisani ptiči. Lili je bila naravna in zelo občutljiva za laž in ponarejenost, nekak veseli domači iskalec resnice. Jaz pa s svojo, zdaj skrito, sramežljivo škatico. Nagovorila me je, da sva šla v kino gledat kavbojko. Ko sva šla iz kina — kje je že to za nami — sem napravil razčlemba in obsodbo, toliko da filma nisem

poslal na prisilno delo. Lili pa je rekla: »Ne razumem te. Saj je vendar zmagala pravica? Meni so pa kavbojke včasih prav všeč. Preveč si se zabil v zidove in papirje. Preprosto življenje, narava, živali, boj za obstanek — ne vidim, kaj bi bilo v tem slabega? Sicer si se pa čisto dobro zabaval.« Še bolj me je ujela pri neki komediji, pri kateri sem se moral smejati, potem sem jo pa raztrgal na kosce. »Daj no, daj. Sam ne veš, kako si se smejal,« je rekla in me potegnila za uho. Navadila me je poslušati lahko glasbo, naučila me je plesati modni ples, vse mimogrede in v smehu. Nevidno in neobčutno so odhajala od mene neka načela, trdna in varna — nič pa ni prihajalo k meni, vame. Ali razumete usodni tek teh malih dogodkov? Kakor da iz ubite posode po kapljah curlja tekočina, nič pa ne priteka vanjo. Matematično je mogoče izračunati, kdaj se bo izpraznila. Lili me je peljala gledat Ionescovo »Plešasto pevko«. Nesmisel, sem rekel, razpad, praznina, »Zakaj?« je ugovarjala Lili, »to je samo drugačen način. Saj se ljudje naveličajo starih iger. Ali si videl, kako so se smejali? Take igre vendar gledamo vsak dan v življenju. Naš komercialni strašno rad rešuje križanke, vmes narekuje pisma in se po telefonu pogovarja z ženo, ki je pri frizerju. Da slišiš tega Ionesca. Pet vodoravno gora s petimi črkami, tretja je r. Da, sestanek ob pol dvanajstih. Podpis: s tovariškimi pozdravi. Halo, si ti, Elga? Gora s petimi črkami, pet dol je znamenit francoski fizik iz devetnajstega stoletja. Skuhajte kavo, Lili. A, krvavice si kupila, Elga. Prišel bom točno ob dveh. In napravite P. S. Pri pregledu naših knjig smo ugotovili, da nam dolgujete na račun dobave. Zelje moraš kupiti. Kratica za naš uspešen nogometni klub. Usojamo se pripomniti... Pošljite mi kurirja noter. Ne dovoli, da bi ti spet skrajšali lase.« Gledal sem jo. In jaz — na zunaj strogo moralen človek — sem imel nedostojen privid. In zaradi tega privida so hodile njene besede vame, izpodkopavale so moja načela, potem pa veselo odšle iz mene. Jaz pa sem živ — razpadal. Pisani ptiči v meni so me razkljuvali. Poglejte. Naučil sem se živeti tako, da sem se navzgor učil, navzdol poučeval, vodoravno pa izražal načela. Naenkrat vse to ni bilo nič več res. Sedel sem za mizo — in reševal križanko, namesto da bi delal. Kajti križanke so lep izum za gojenje brezmiselnosti, brezčutnosti, to je narkoza. V tistem času je moj mali sin naslikal partizane, kako se peljejo po široki cesti s tanki in velikimi topovi — Nemci pa streljajo nanje izza grmovja. Povedal sem Lili. Mislil sem, da se bova smejala. A ona je ostala resna in zamišljena. »To je tisto,« je rekla, »brala sem zgodnico v pionirskem časopisu, o treh hrabrih fantkih, ki so postavili v koruzo strašilo s partizansko kapo, in okupator je zbral divizijo vojakov, pripeljal je topove in tri dni oblegal koruzo in streljal

vanjo s topovi — trije pionirčki pa so sedeli na hribčku, si meli roke in se na glas smejali. — In potem je vprašal sin moje znanke očeta, partizana: Pa zakaj si šel v hosto, oče? Saj bi bilo dovolj, če bi samo otroci postavljali stražila v koruzo? — Pregrešili smo se nad zgodovino. Take zgodbe pišejo strahopetci.« Strme sem jo gledal, kako resna je bila. Tisti trije pionirčki, ki so se na hribčku smejali v pest in si meli roke, pa so šli z menoj in so se mi smejali v pest in si meli roke nad mano in nad mojo stisko. Tudi pred podkupovanjem in strahotno solidarnostjo klik sem si skušal zatiskati oči, dokler je šlo. Lili pa mi je z vso neizprosno trgal dlani z oči. Ali je bilo tisto vera, kar je odhajalo od mene? Ali samo prevara? Ali sončna želja? Ali črna laž? Bila sva z Lili v Dalmaciji, peljala sva se z ladjo. Lili je bila nekaj bolehnna. Na ladji pa nobene kabine več proste. »Petsto dinarjev porinite tistemu, ki oddaja kabine, pa bo kabina takoj tu,« mi je svetoval znanec. Kako? Saj sem ga trikrat milo prosil, mu opisoval Lilino zdravstveno stanje. Poizkusite, se je nasmehnil znanec. Poizkusil sem, s tresočo roko, v zavesti podle krivde. Pričakoval sem, da bo mož vstal in me pogledal tako uničujoče, da se bom udril v tla. Nič takega. Kabina je bila tu. Jaz pa sem izgubil neko nedolžnost — in kos moje notranjosti je padel v morje. Posedel sem pri Lili v kabini, držal sem jo za roko — in sem ji povedal. »Jasno,« je rekla čisto stvarno, »ali nisi vedel?« Ona je vedela — in je kljub temu živela, kakor da ni nič. Nočem se delati lepega: vedel sem na primer, da »roka roko umiva« — vendar sem bil prepričan, prisegam vam, da je ta igra politična, in sem mižal. Nisem pa vedel, da se iz take igre rodi tudi čisto navadna, prastara igra, ki ima svoje prastaro ime. Seveda je bilo vse to v naši povojni revščini bolj malo opazno. Ko se je pa začela blaginja, ko smo začeli zidati standard, ko se je začel naš gospodarski čudež, je postajalo vse čedalje bolj očitno, da, celo normalno. V nezadržnem pogrebu smo pokopavali dobre odnose med ljudmi. Nočem reči, da je vsak avtomobil odnesel kos tovarištva. Vem pa, da smo včasih odhajali s sestanka skupaj in se pogovarjali po nočnih mestnih ulicah, zdaj pa je vsak sedel v svoj avtomobil in se odpeljal v svojo smer. Med nas je stopila pločevina, hladna, lepo položena pločevina. In vsi vemo, da ni nič bolj praznega kakor prazna pločevinasta škatla. Večja praznina vlada samo še med dvema pločevinastima škatlama. Reši se, kdor se more. Samo kako? Kam? S kom? Zame ni rešitve. Dejanje se je usmerilo v korist. Korak se je usmeril v kariero. Nekje je »Dvorana izgubljenih korakov«. V praznini ni slišati glasu. Glas potrebuje prevodnik. Strahovito me boli glava, tukajle zadaj še posebej. In nikakor ne morem priti do tiste besede, zaradi katere sem začel govoriti. Ne morem.

Besede se silijo, zazvene, oneme, ne povedo tistega, kar bi rade, privlečejo za seboj druge besede — in nihče ne ve, zakaj? Tudi z Lili nisva nikoli prišla do kraja. Kar govorila sva, govorila, potem pa molčala v objemu, in se razšla v praznini. Samo čudno ponavljanje. Neki očitki. Majhni prepiri, pomiritve, prepiri, pomiritve, načrti brez izpolnitve, blebetanje, strast in hlad. Pojma nimam, kako je vse to uredila žena s svojim ljubimcem, in tudi nočem vedeti. Ona je praktična, on je praktičen. Njima najbrž ni težko. Težko je meni — in še jaz ne morem izvedeti, zakaj? Kako zlobno molčite. Natančno vem, kaj si mislite ta trenutek: prenapetost. Ne, to je samo napetost. Pred razstrelitvijo. Pred uničenjem, ki mora priti za mano.

Nekdaj smo rekli: človek! to zveni ponosno. In smo morda zmignili z rameni. Zadostovalo je. Človek z veliko začetnico. Zakaj pa ne? Potem so se začeli naseljevati v nas tisti prekleti ptiči, čivkajoči dvomi. Zakaj je človeku dana misel, ki je enaka, kadar je resnična in kadar je lažniva, kadar je pristna in kadar je ponarejena? Plan človeka z veliko začetnico smo izpolnili stopetodstotno. Ne bomo rekli — na tej njivi bi lahko pridelali tisoč kil krompirja. Plan bomo sestavili za sto kil — pridelali bomo sto in pet kil. Plan je prekoračen za pet odstotkov. Kje pa je tistih osemsto petindevetdeset kil? Kje je tistih osemsto petindevetdeset kil človeka z veliko začetnico? In kje je naša inteligentna inteligenca? Kje so naši intelektualni intelektualci? Slišite to čivkanje ptičev? Iz ljudske šole smo napravili otroški vrtec, iz srednje šole ljudsko, iz univerze — gimnazijo. Ljudje brez znanja enega jezika se uče primerjalno jezikoslovje. Ali ste videli tistega možaka, ki se je bil po prsih: jaz, tovariši, nisem videl šole odznotraj. In sinovi delavcev, tisti sinovi, ki so dovršili fakultete, so v sramu povესili oči in pogledali v tla. Tudi jaz sem bil včasih med njimi. In sem se sramoval svojega porekla in svoje diplome. Danes ne občutim več nobenega sramu. Kakor ženska, ki jo povozi avtomobil in jo razgali, a od bolečine ne občuti sramu. Nič pa ne vem, zakaj sem od vsega tega bolan. Lahko bi vendar rekel: kaj mi mar. Saj jaz nisem kriv. Saj nisem ustvaril ne ponarejenosti ne dvoma. A kljub temu: ali mi verjamete, da občutim, kakor da sem tudi jaz kriv za vse to. Kriv. Ker je zdaj oboje v meni. Zato se sodim. Zato se bom pogubil. Vse imamo. Znanost, kulturo, umetnost, politiko, gospodarstvo, inštitute, zavode, šolstvo, prosveto, vse imamo. Plan je izpolnjen sto in pet odstotno. Imamo ljubezen do otrok, živali, ljubezenskih parčkov, skrb za stare ljudi, socialno zavarovanje in humanizem. Česa, prosim, nimamo? In česa bi ne mogli imeti čez pet minut? Imamo tudi domišljijo, samo sposobnost za privide nam upada. Nič več ne moremo ustvariti vsako jutro

nekih novih zlatih sanj. Pač pa lahko ustvarjamo zelo praktične načrte za svojo kariero. Za vruga — sicer pa: zakaj govorim o vsem tem? Saj sem hotel govoriti čisto o drugi stvari. Poleti me je Lili spravila na Savo, kopat. Jasen, sončen poletni dan. Zagoreli ljudje. Moč, spretnost, pesem iz tranzistorja. Igre z žogo. Prijetno hladno pivo. Spravila me je, da sva plavala čez Savo — in potem me je vodila po tistih prijaznih stezicah v obsavskih džunglah. Bil sem čisto pijan od spremembe. Sončne lise skozi vejevje grmičevja, hlad vlažne mivke pod stopali, duh po zemlji in razgretih tratah, polnih visoke trave, lapuha in šibja. Ustavil sem se in se naslonil s hrbtom na drevo, Lili pa se je privila k meni. Gledala sva skozi zelenje. In tedaj je v bližini prhnilo — velik pisan ptič se je spreletel s šumom, fazan. To je bilo vse. Jaz pa sem občutil z bolečino, mlad in še kar krepak: da sploh nisem več živ. Od kdaj? Kaj se je zgodilo? »Sem bova prihajala, kadar bova ujela kako prosto popoldne. V nedeljo že zjutraj.« Jaz pa sem vedel, da ne bom prišel nikoli več. Preveč me je bolelo. Prav taka tiha, ostra bolečina kakor pri zobobolu. Samo nekje drugje. Potegnjena nekako od glave proti prsim. Popkovina, ki me veže z življenjem, je bila že hudo natrgana. Imel sem čisto suha usta in lica so mi gorela, zraven pa, kakor da se me loteva mrzlica. Lili je bila prepričana, da sem se prehladil, in odšla sva domov, k njej. Skuhala mi je čaj in obesila moje kopalne hlačke na balkon. Legel sem in zaprl oči. In vsa tista džungla je prišla za mano, prišel je tisti pisani ptič: povejte mi, zakaj sem ob tem tako trpel? Nikoli več — to je grozljiva beseda za samotrpinčenje. In toliko teh »nikoli več« je v meni. Cel zbor, zaviti so v nekake sive halje, in prepevajo.

Prosim: Lili je prepričana, da je vse to naše življenje čisto naravno in da sploh mora biti tako, kakor je. Njo moti samo to, da premalo pazim nase pri prehrani, da preveč kompliciram — in da se odločno premalo smejem. En smeh na dan podi dohtarja stran, pravi — in mi pripoveduje dovtype. Prosim: dovtype. O astronautih, o čemer koli. V meni pa poje zbor sivih halj: nikoli več...

Prav možno je — oziroma celo gotovo — da sem bil dolgo časa ponarejen. Da sem svojo ponarejenost tudi nekje občutil — in včasih sem bili celo ponosen na trdno voljo, s katero sem brzdal vse pomisleke. Rekel sem si: tako je prav — in sem si prepovedal misliti drugače. Bil sem trd do drugih, pa tudi sebi nisem popuščal. In na neki način sem v tem užival. Počutil sem se močnega in ravnočrtnega. Kadar me je navdal občutek — tisti čudni, nenadni občutek krivice, ki jo človek dela nad sabo in nad drugimi ljudmi, sem kar zaripnil od jeze nad svojo slabostjo, obračunal sem s seboj in se še hitreje pognal po poti,

ki sem si jo začrtal. Slavohlepno sem iskal priznanja trdnosti in trdote. Rekel sem: ni sile, ki... In vendar zmeraj neka sila je, neka sila, ki... Samo ne morem se spomniti, kje se je vse to začelo. Mislim, da se je začelo pri predpostavljenih. Do včeraj smo imeli začrtano pot, tako trdno in gotovo, za sto let zgrajeno. Potem pa je bilo nenadoma treba vsak dan na novo iskati poti. Mi pa nismo bili izvežbani za to. Udobnost je propadla. Prišel je dvom. Potem pa še Lili, pa lahka glasba, pa literatura nesmisla, pa filozofija obupa, pa standard, pa twist, pa huligani, pa striptiz, pa atomska bomba in kaj vem kaj še vse, od korupcije do sendvičev, katere ima žena v frižiderju pripravljene za ljubimca, ki bo prišel igrat tarok — na katerega pristajam slepo in gluho, kakor ona pristaja slepo in gluho na Lili. Samo Lili ne hodi v hišo. Lili ima značaj.

Razložite mi, kakšna bo usoda preroka, ki bo jutri v ta svet prišel propovedovat ljubezen in požrtvovalnost? Ali hočete, da vam jaz povem? Na Zahodu ga bodo kupili, na Vzhodu dali na prevzgojo, pri nas pa se mu bodo smejali. Da, to je strašno: pri nas ga nihče ne bo vzel resno. Ker smo se preveč navadili na doneče besede. Včasih se sprašujem, ali bi bil še sposoben žrtvovati se za plemenito stvar? Toda kje je tista plemenita stvar? Ki me bo prežarila, me vzdignila, me napolnila z vero? In ki me ne bo nekega dne podrla nazaj v prah, iz katerega me je vzdignila? Morda svetovna razorožitev? In kaj naj storim zanjo? Vržem zobotrebec v smeti? V taki uri stiske sem ležal doma na kavču, ki ga bom odplačeval še sedem mesecev, potem bo moj. Sam sem bil. Čisto tiho so se za palec odprla vrata in se zaprla. Zaslišal sem drobne, a trdne korake. Pogledal sem izpod priprtih vek: bilo je malo bitje v škornjih. Našlo me je. Ves sem se stresel. Bitje pa je spretno splezalo na mizico poleg kavča, me zvito pogledalo s povešenimi očmi in reklo: »Zakaj pa ne bi bila nova vojna?« — »Zakaj ne?« sem zamrmral, se previdno pretegnil in vstal. Pobegnil sem od doma. In zdaj si ne upam več domov. Žena bo vestno odplačevala kavč in potem bo njen, kasneje pa nemara sinov, če ne bo nove vojne. Da bi živel za sina? Ne znam ga vzgajati. Ne znam več. Zadnjič mi je povedal, da je v vrtcu zatožil nekega Petra, ker hodi z materjo v cerkev. Čakal je, da ga bom pohvalil. Jaz pa sem ga samo gledal, gledal. Zelo ga zanimajo avtomobili. Morda jih bo kradel s kakšno mladinsko tolpo, ko mu bo sedemnajst let. Morda se bo rešil. Morda bo znanstvenik, saj je zelo dober v matematiki: poštevanke že zna. Nič ne vem, kaj bo. Samo to vem: kar koli bo, bo brez mene, mimo mene — ali kljub meni. Komu sem jaz še potreben? V pekel in nebesa ne verjamem, v raj na Zemlji tudi ne. Živ v zemljo ne morem. Razpadam. Prazen sem. Kakšnega greha sem kriv?

Seveda moram priznati, da veliko lažem. Ne vem, zakaj. Iz neke nujnosti. Ne morete si misliti, kako me je v resnici prizadejala tista zadeva z ženo. Ha. Ali mislite, da sem iz kamna? Pa ni bil prizadet samo moj napuh. Prizadeta je bila moja mladost. Tudi sina imam rad. In — prosim, vzemite to zelo resno — tudi našo stvar imam rad. Naš boj, našo graditev, naš standard, naše zmote in uspehe, naš čudni svet brez primere. In takemu človeku ni mesta na svetu, če pametno govoriči, kadar sovraži, če nespametno kolne, kadar ljubi, če ni nikoli v skladu s samim seboj, če so njegovi dnevi in njegove noči v nasprotju; potem postanejo njegove ljubezni sovraštva in njegova sovraštva ljubezni; če misli, da so čustva znamenje slabosti, se zadržuje pri sovraštvu in se sramuje ljubezni, če venomer pazi na svoj zunanji videz — in tako ostane sam na Zemlji, sam s svojo praznino. Tudi Lili je izgubila veselje nad mano. Občutila je, da sem nenaravna zmes. Nič več ne poskuša napraviti človeka iz mene. Gleda me in se včasih o nepravem času nasmehe. Tarok, ha, tarok, to je lepa igra. In križanke. Pagat ultimo. Boj s papirjem. Križanke — besede brez smisla, razbite črke. Vidite: to je novo pridelani dvom. A če izgubim pagata pri taroku, me zapeče, kakor bi se zgodilo nekaj zoper mojo čast — jaz pa rečem samo: »Dobro sta me,« in še nasmejem se. Vidite: to je stara disciplina. To ni prav. To je zelo pametno, prav pa ni. Ker isto napravim v službi — ne bijem se za nič več. Živim in se hranim, hodim, govorim, kakor bi bil poln in živ. Neverjetno, kako se taki, enaki, čutimo med sabo. Usedemo se, govorimo — in se čutimo brez znamenja. Ne prenesemo se, in vendar tičimo skupaj. Voščimo si novo leto in se sprašujemo po zdravju. Vsi vedo, kako je z mojo ženo, vsi vedo, da tudi jaz vem — in nikoli besedice. Rešuje me Lili: če bi ne bilo mojega greha, bi bil poleg vsega še smešen. Ali si lahko predstavljate dvojnost: enkrat sem bivši jaz, drugič prihodnji jaz, ki ga nikoli ne bo, ker ga ne more biti — nikoli pa ne resnični, sedanji jaz; izgubil sem korenine, novih ne bom pognal.

Zelo rad grem na nebotičnik in gledam strmo navzdol, da se mi zavrti v glavi. Vsakdo na mojem mestu bi se vdal pijači. Jaz ne. Jaz se trpinčim trezen. Gledam v globino in si predstavljam letenje. Seveda ne bi nikoli skočil. Ne zaradi strahu, temveč iz načela. Ker sem zoper samomor. Nisem pa zoper počasno ubijanje samega sebe. Kadar pride ženin ljubimec na tarok in dokončamo partijo pa popijemo kavo, hoče oditi, jaz pa mu ne dam. »Ostani še malo,« mu pravim — in se pogovarjam z njim o gospodarskih vprašanjih. Zraven si predstavljam, kako bi me pogledal, če bi mu čisto brez najmanjšega uvoda zaril nož med rebra. Seveda tega ne bi storil nikoli. Iz načela. In iz zoprnosti, ki jo občutim, če samo berem o takih dogodkih. V meni je namreč

kljub navideznemu neredu neki strahoten red. Saj ste to opazili, ali ne? Praznina namreč ni kakor balon. Balon predreš — in se sesede. Praznina pa je lepo urejena, ima ogrodje in celico pri celici kakor sodobne avtomobilske gume. Na stenah so napisane spodbudne misli, ogrodje je iz načel, vse je v redu. Daleč od kaosa, dragi moj. Pravijo, da je mogoče svoj križ vzljubiti. Da nekateri vzljubijo svojo bolezen. Svojo hibo. Svojo nesrečo. Celo ječo je baje mogoče vzljubiti. Praznine ne. V tem je različna od vseh drugih stvari na svetu. Kajti vse drugo — je, praznina pa je v tem, da je — ni. V tem je tudi od nič različna. Nič je nič. Praznina pa nastane tam, kjer je nekdanj nekaj bilo. In ni več. In nikoli več ne bo. Ni raj ne pekel, ne vice ne svet, ker v njej ni sreče ne muke ne pričakovanja ne življenja ne smrti. Vse to, kar je še muka v meni, je moje ostenje, ki je čedalje tanjše, nepopisno tanko; če bi potrkali tukaj, bi slišali, kako bi zvenelo. Toda prevzela bi vas groza. Težko se je namreč navaditi, da so stvari drugačne, kakor smo govorili o njih. Pred atomsko fiziko smo govorili o času in o prostoru, kakor da sta. Težko se je bilo navaditi na to, da so to samo besede. Nobena stvar ni zaključena, vsaka je podaljšana v vse. Ta noht na meni je jaz; če ga odrežem, ni več jaz, enako moj las, pa moja roka, pa moja misel, pa moja beseda. Zdaj je jaz, zdaj ni več. Kaj pa je to — če vzamem škarje in odrežem šop las? Revolucija? Ne. Nič. Vsaka stvar je podaljšana v vse. Samo na to se je težko navaditi. Tele moje besede so ravno toliko jaz, kakor so — vi. Tudi moja praznina ste — vi, ravno toliko kakor jaz. Vsaka stvar na svetu ste vi in jaz. In podaljšek tele moje roke je Atlantski ocean. Samo zato vam govorim. Seveda — zaradi tujih besed v meni, — lastnih ne najdem. Tri besede iščem — in morda so vaše. Pomagajte, da se ne pogubiva pred časom. Pomagajte, gospod, suženj, tlačan, brat, človek, beštija. Pomagajte, dokler je čas. V atomskih pečeh gori uran. Sila lahko prestavi človeka za tisoče in tisoče kilometrov, lahko ga drži tam, kjer noče biti — spremeni ga ne. Vsega tega nismo vedeli. Nasilje lahko iz živega človeka napravi na pol mrtvega ali čisto mrtvega, spremeni ga ne. Tega nismo vedeli. Človeka je morda mogoče na en sam mah zvezati, kupiti, prestrašiti, mu vzbuditi strasti, ga vreči v žalost, mu zbuditi bes, ga spraviti v norost. Pravijo, da lahko lasje posive v eni noči. Spremeniti človeka ni mogoče na mah, čez noč. Mogoče mu je pomagati z besedo in dejanjem, mogoče ga je spreminjati iz rodu v rod, s pametjo, z ljubeznijo, s skrbjo. Toda na mah lahko pade nazaj za tisočletja. Tega si nismo drznili vedeti. Treba je priznati, dragi moj, da človek še zmeraj z užitkom je živali, ubija jih, vidi, da imajo srce, pljuča, jetra, ledvice, možgane, mišice, kosti, vse, kakor on sam. Človek še zmeraj hodi na lov in natanko ve, kje ima

srnjak srce. Ha, to niso šale. Človek tudi stalno hodi na vojsko. Odlikovan je, če ubije pravega človeka. Na ciljih s človeško podobo se uči, kam mora streljati v človeka. Vsega tega potem ne pozabi. Potuhnjeno molči, toda vse — ve. Tudi jaz, tudi vi. Kako mi boste pomagali, če jaz vam ne morem? Zgrabite me, zvežite me, udarite me po glavi, dajte mi narkozo. A prebudil se bom — zasovražil vas bom, maščeval se bom. Recite mi besedo, govorite mi, prepričajte me: ali boste utišali bolečino, ki me žge tukaj notri? Smejal se vam bom. Dajte mi sončni grad na hribu: jaz se bom počutil samotnega v njem, zbežal bom. Kaj boste storili? Ne morete me umoriti, ne znate mi ustvariti življenja, kavo si lahko plačam sam. Zdaj razumete, zakaj se me je tudi Lili naveličala? Prebudila me je — in jaz sem začel govoriti tuje besede. In čim več sem govoril, manj je bilo pojasnjenega. Pred sedemdesetimi leti sta dva dobra moža ustvarjala idejo za nas. Vendar — kako naj bi vedela, da bo življenje začelo teči tako naglo, tako skokoma — ko je do njiju teklo v lahnem drncu. Leksikon izpred sto let govori zanimivo o parnem stroju, nič pa ne ve o Planckovi teoriji. Zato smo vlekli stare filozofe na dan, celo Hegel nam je prišel prav. Potem smo brali — ali: so brali — novejše, odbirali so, kaj bi se dalo porabiti. Kajti odgovore je treba najti na toliko vprašanj. Prišli so varilci — iz različnih misli so skušali zvariti uporaben sestav: za tri dni je postala Ljubljana središče sveta tudi v filozofiji. Napuh se je prebudil v novi kavarni. Življenje pa je skokoma hitelo čez jokajoče in smejoče se, čez uničene in ustoličene, čezme in čez vas. In mi smo se pognali za njim. Kakor tisti pek, ki je v snegu hitel za zajcem, odložil je koš z žemljami in lovil zajca, ki je stekel, počakal, skočil, pobegnil za deset skokov, sedel na zadnje noge — lisica pa je peku ukradla zemlje. Noben pek ne verjame, da se zajca ne da takole ujeti. Prazna pokrajina v snegu, prazen koš, zajec pa za gričkom. Vse to bi bilo prav koristno, zdravo in celo osvežujoče, boljše kakor kalna, nepregibna voda: če se ne bi pri nas pojavila skrivna vera, ki uči, da so vse take reči kakor obveznost dane obljube, ponos, poštenost, spoštovanje, izobraženost, zvestoba sebi in drugim — same meščanske zaostaline, sami ostanki preživelih družb. Ta vera je stara, a posebno čudno se je uveljavila takrat, ko smo si obrisali krokodilove solze ob navdušenju nad človekom z veliko začetnico — in se udeležili tiste stare igre ljudi, ki si kujejo standard. Podeljevali smo nagrade ljudem, ki so pisali himne človeku, zraven pa tiho in pametno ravnali po skrivni veri. Vse bi bilo urejeno za tisoč let, če se ne bi nekaj zgodilo. Kaj? Kako da mi ne morete pomagati? Ali ne vidite, kako blodim v gozdu in ne najdem steze? Od kod prihajava, kam sva namenjena? Pri Lili sem spoznal njenega brata, ki je slavist. Čeden,

visokorasel fant, bister, samozavesten in življenja željan, športnik in filozof, vse, kar hočete. O vsem govori z veliko gotovostjo, o birokratizmu, o konservatizmu, o ostankih liberalizma, o sentimentalnem humanizmu, o vplivu katolicizma na temperament naših ljudi, o slogu našega gledališča, o društvu književnikov, o filmu, o naši inteligenci, o reformah šolstva, o filozofskem društvu, o lahki glasbi, o twistu, o svetovnem prvenstvu v hokeju, o vsem. On ve, od kod prihaja, ve, kam gre. Ima svojo družbo, pripoveduje nove dovtipe dadaistične vrste, pokroka, študira, veruje, da nove vojne ne bo. Svetovni nazor, pravi, ni nikakršna torbica, to je nekaj, kar je v krvi in mesu. Nazora se zaveš, kadar si napaden, pripomni. Pripada mladinski organizaciji, rad hodi na delovne akcije, ker je tam prijetno. Jasen je, zdrav — in zelo dobro deluje na svojo okolico. Lili ga ima nepopisno rada, kar docela razumem. Zakaj ni moj brat! Z vso mirnostjo govori o stvareh, o katerih smo nekdanj šepetali. Na Silvestrovo sva se pobratila. In v prvih urah novega leta mi je rekel: »Pusti no te probleme, to je za kak drug dan. Nocoj imamo zabavo.« Plesal je, potegnil me je za sabo. Za kakšno uro sem popolnoma pozabil, da sem tečen človek. Ko se je pa začelo daniti, sem obstal sam na nekem stopnišču, ob oknu, gledal sem na zasnežene strehe — in za menoj je prišlo neko potovanje z vlakom skozi zasneženo pokrajino: neke hišice, okna, kadeči se dimniki, poti in ceste, vrtovi, otroci, ki se kepajo — in moja nesmiselna pot k nekim sorodnikom. Neke besede bodo izgovorjene, jedli bomo in popili kozarec vina, govorili bomo, se poslovili in se razšli. Ali ni tukaj treba še nečesa? Ali je dovolj: rodil se je, živel je, umrl je? Ali je dovolj samo to, da stoji hišica ob hišici? In da sem se z Lilinim bratom pobratil. Zdaj se tikava. In kaj potem? In midva, dragi moj, midva sediva tukaj, kakor bi bila stara znanca — ali je to dovolj? In zdaj bova rešila vprašanje birokratizma, sloga našega gledališča, urbanizma, lahke glasbe in resne glasbe in madisona in ne vem česa še, napravila bova novo šolsko reformo, prisegla bova, da ne bova več jedla zaklanih živali. In kaj potem? Otipajte to praznino med nama. Čutite? Čuden otip, ali ne?

Greva na koncert? V gledališče? V kino? Na boksarski dvoboj? Bova brala novo številko kakšne revije? Kupila knjigo? Šla na nogometno tekmo? Kje je najin cilj? Kje je pot? Kot otrok sem zmeraj dobil malinovec, kadar sem bil bolan. Če pijem zdaj malinovec, se mi ponovi neka sladka bolezen, postelja, tihota. Ker sem navajen na novo leto jesti rdeči radič, novoletujem zmeraj, kadar jem rdeči radič. Ker sem kot otrok pričakoval od vsakega človeka, da mi bo povedal čisto novo, neverjetno stvar — se mi zbudi silovita radovednost zmeraj, kadar srečam človeka, ki ga še ne poznam. Kaj mi boste povedali? Kakšno

skrivnost nosite s seboj? Kdaj me boste presenetili z njo? Ves se tresem od razburjenja, od pričakovanja. Vem, da bo prišla neka velika novica. Povedali jo boste v enem samem stavku, morda v treh besedah. Zato tako lahko čakam. Samo ne me preveč napenjati. Ko bo čas, spregovorite. Kajne, da boste? Potem bom od tega živel pet, morda deset let. Morda samo do večera, a brez strahu, brez strasti, brez jeze in brez žalosti. Tako rad bi bil eno popoldne svetel.

Prav je, da počakate pravega trenutka. Otroku je treba dati igro pravi čas in mu jo pravi čas vzeti, preden se je naveliča. Vidite, tudi logika je moja slabost, rad jo imam, čeprav nisem ne norec ne Francoz. Vidite, kako logično se razvijajo najini odnosi? Prišla sva do pričakovanja. In to je tako dobro. Veliko laže mi je.

Čeprav je človek zelo oblečeno bitje. Pomislite samo, koliko različnih cunj in kosov usnja natakne nase, preden gre iz hiše. Potem se zavije v nešteto mnenj, prepričanj, navad in predsodkov, se podpre z načeli in teorijami, potem pa krepko stopi na cesto. Kaj vse se mora zgoditi, da se dotakne eden drugega. Zato ni nič čudnega, da molčite. Posebno pri nas, kjer živimo zelo nejeverni ljudje, presneto izučeni v teh rečeh. Zaupati, ha. To ni samo zelo nevarno in razburljivo, prava pustolovščina, za to je treba imeti tudi posebno umetnost. Umetnost zaupanja. Samo ena je še težja — ljubezenska, prehajati od človeka do spolnega bitja, se vračati k človeku, se pogrezati v spolnost, nikoli pozabiti enega zaradi drugega, dajati pravi čas pravemu prednost. A tudi zaupanje ima podobne zahteve: od človeka sploh — k posamezniku, od posameznika — k splošnemu človeku, nikoli pozabiti enega zaradi drugega, dajati pravi čas pravemu prednost. Veste, uživam v tem, da zavlačujem. Nič se ni treba prenaaglit. Slabo naj se zgodi čimprej, da bo prej mimo, za dobro je zmeraj čas. Lili me nikoli ni znala presenetiti. Če je imela darilo zame, mi ga je dala takoj, ko sem stopil čez prag. To ni dobro. Pričakovanje je nekaj čudovitega, morda celo boljšega kakor izpolnitev. Tista povest o ciganu, ki je pel, kadar je bil dež, in zdihoval, kadar je bilo sonce, se mi zdi čisto pametna. Vse dobre stvari namreč strašno naglo minejo ali se sprevržejo ali preidejo v navado. Med naju z Lili je prišla navada. Pri nas na Slovenskem je tako toliko malega sovraštva in navade. Če bi šlo to v izvoz. Potem bi bili bogati. Če se združijo razbojniki, si baje najprej prisežejo zvestobo, potem pa se pogovore o delitvi plena. Če se združijo v podjetje poštenjaki, si postavijo pravilnik in se domenijo o delitvi dobička. Svoj čas so Slovenci zapeli, če so sedli skupaj. Danes si povedo vse o svojem standardu, potem pa opravljajo znance. Kaj se je vendar zgodilo? Od kod se je priplazila praznina v domačijo? Ali nas je napisal

Ionesco? Stare Slovence pa Jurčič? Ali je to zato, ker smo se vključili v svetovno praznino? Lili mi v tem ni dala nikoli prav. Zanj je vse tako, kakor mora biti. Ali noče opaziti, da je na mesto veselja stopila živčna norost? Zakaj pa je toliko pretefov na vseh zabavah? Zakaj pa mora intervenirati milica na nogometnih igriščih? In zakaj tudi jaz ne morem biti niti za trenutek navadno vesel, svetel in miren? Bral sem o pismu tiste deklice, ki je v Rusiji pisala nekemu uredništvu: Kaj mi mar poleti v vesoljstvo, če ne znamo urediti odnosov med nami na Zemlji. Ali se kdaj peljete v prepolnem trolejbusu? Nobenega sentimentalnega humanizma, prijatelj. Ali kdaj poslušate, kadar se prepirajo avtomobilisti na križiščih? Ali kdaj stopite v kavarno po polnoči? Praznina. Surova praznost. Prazna surovost. Strupena surovost in hrupna praznina. Ali kdaj poslušate besedila naših popevk? Plačana praznina. Neumnost in praznina. Prazna neumnost. Neumna praznina. Ali kdaj buljite v televizijski zaslon? Beg. Množičen beg ljudi iz sveta človekovega. V narkozo. Praznina. Ne govorim vam iz jeze ne iz razočarane vere, temveč iz malodušnosti. Da, prišla se me je pobitost — in nič ne morem storiti zoper njo. Plavam. Morda niti nimam prav. Morda gledam in vidim vse popačeno? Morda sem bolan. Morda sem celo vse to zaslužil. Ker sem se nekje nehal bojevati. Ker sem se utrudil. Ker sem izgubil vero vase? Ker ni mogoče več verovati vame? Ker sem živ-mrtev? Ampak zakaj sem tak? Ne morem se prepričati, da sem si izključno sam kriv. In razen tega — saj nisem sam. Nas je več, kakor si lahko mislite. Saj veste, da ljudje skrivajo nekatere bolezni. Posebno tiste, o katerih mislijo, da so sramotne. Morda pridete tudi vi med nas nekega dne? In boste o belem dopoldnevu govorili nekomu tako, kakor govorim zdaj jaz.

Namreč — kadar kakšna vera umre, je vseeno, kakšna je bila, dobra ali slaba. Redkokdo ne umre s svojo vero. Seveda smo videli po vojni veliko ljudi, ki so prešli iz vere v vero: a njim vera ni umrla, ker je ni bilo. Bila je samo konjunktura. Praviijo tudi, da je ljubezen samo ena. Morda je to res. In je vse drugo eno samo iskanje, en sam spomin, ena sama prikazen nečesa, kar je že bilo, odsev. Tudi tega ne verjamem, da bi bilo mogoče poleg svoje domovine imeti še eno, pa četudi bi se imenovala druga domovina. Človek je skrbno zgrajen za enkratne doživljanje velikega. Zato stari Nemci nikoli niso bili resnično za Hitlerja, zato hitlerjanec ne more nikoli postati demokrat. Zato iz partizana ne more nikoli nastati nič drugega kakor partizan, pa naj bo že dober ali slab, zagrenel ali hladen, živčen ali preračunljiv. Zato nas režejo, a na tihem vedo, da se je na nas mogoče zmeraj zanesti. To je. Mene so namreč zadnje mesece — odkar takole čekam z neznanci —

dvakrat klicali na odgovornost zaradi nekih besed. Rekel? No, ne čisto tako. Mislil? No, ne čisto tako. Samo tega nisem povedal, da lahko isto stvar ljubim in jo zato kolnem hkrati in da so dogodki močnejši od ljudi. Namreč da ne boste mislili kaj posebnega. Klical me je sekretar ustanove, kjer delam. Lep pogovor. Nič posebnega. Nisem mu povsem verjel, on ne meni, razšla sva se prijateljsko. O praznini nisem spregovoril. Govoril sem o klikah. V marsičem se je strinjal z mano. Rekel je, da je pogovor v moj prid. Stopnice so odmevale tako čudno pod mojimi koraki, ko sem v mirnem predvečerju odhajal iz poslopja. Vse je bilo v moj prid — odkar sem se rodil, je vse v moj prid. Samo jaz tega ne razumem. Morda sploh ne morem razumeti. Lili na primer je prepričana, da marsičesa nočem razumeti. Ne razumem: ali ni to dovolj. Lahko me prepričate, dragi moj, da ne vem nič o relativnostni teoriji, da se ne razumem na slikarstvo, lahko. Ne boste me pa prepričali, da me tale zob ne boli, če me boli, ojoj, in še kako boli. Nočem razumeti, da me ne boli.

Zdaj je čas, da nehate molčati.

Moja žena je izvrstna kuharica. Jaz pa slab jedec. Morda je tudi v tem seme razdora med nama. Dobri ljudje baje radi in veliko jedo. In znajo pohvaliti dobre kuharice. Kuharice, politiki, igralci in kužeti pa prenesejo strašno veliko hvale, nikoli se jim ne upre. Začel se bom zanimati za kuho.

Z Lili gre namreč vsa stvar h kraju. To občutiva oba, samo ne govoriva o tem. Sekretarju sem pa zagrenil svojo ženo čisto sistematično, počasi in gotovo. Zdaj ga moram zelo siliti, da še prihaja na tarok. Dostikrat se skuša izgovoriti, a mu ne pustim. Dobro, pravim, pa predstavimo to pot na drugi dan. In mora priti. Z njim lahko veliko govorim o ženi, ker se pač oba delava, kakor da sva prijatelja, in prav nič ne veva o njegovem odnosu do žene. In jaz mu namigujem, da imam z njo še kar marsikatero veselje, potem pa ga umorim s pripovedmi iz najinega življenja. On zelo rad je. Jaz pa o kakšnem lasu, ki sem ga našel v solati... in ona je rekla... in jaz sem rekel... Same čisto navadne, včasih celo šaljive podrobnosti. To deluje. Ne velike besede. Pes je ukradel zrezek, ona mu ga je pa vzela iz čeljusti in ga spekla za prijatelja. Rekel je, da je posebno mehak in fin. Ha.

Čas je, da spregovorite. Drugače vam povem nekaj podrobnosti. Grozim vam. Zakaj pa ste pogledali v okno? Zdaj sem vas ujel. Zdaj vem: nočete mi povedati tistega stavka. Nočete? Nočete? Ali ne veste, kako ga potrebujem? Sekretar beži od moje žene, to sem dosegel. A ona se ne vrača k meni. Našla je neko drugo srce. Tudi o tem so mi povedali. V Ljubljani si vse povemo, to je taka navada. Drugje mož izve

zadnji, takrat, ko že vsi vrabci čivkajo, pri nas ne. Pri nas izve med prvimi. Ker mi zelo skrbimo drug za drugega. In še hec je.

Sinoči smo pogostili neke tujce, ki so poslovno pri nas. Bili smo v dobri restavraciji, jedli in pili smo iz reprezentančnega fonda, slovensko gostoljubje na račun skupnosti. Izvrstna predjed: naš dalmatinski pršut in bohinjski sir, pa olive, kumarice in paprike. Pred tem stara domača slivovka, potem pivo in naposled črno vino, kdor je hotel, ali pa belo, buteljke po osemsto dinarjev, prima. Potem večerja. To je kar hodilo na mizo. Tujci so se smehljali in kimali. Naša dežela jim je prav všeč. Jaz sem jedel neke mrtve živali in gledal nenavadne roke nekega tujca, take, kakor bi bile narejene iz sira, tudi kretnje je imel zelo počasne, previdne, ker bi mu lahko sicer roke razpadle. Moj predstojnik pa je imel velike, močne roke. Kar so prijele, so obdržale. Jedli smo, cmokali in govorili, vsi dostojno oblečeni, brez vsake skrivne vere. Tudi nekaj manjših zdravljic smo imeli, kar takih tihih, pristrčnih, s trkanjem. Jaz pa nisem vaje piti in mi je kmalu stopila pijača v glavo. »Dve dobri stvari imam pri nas,« sem rekel tujcu z rokami iz sira, »ženo in socializem. Obe pa imata isto napako: ne marata me več.« Tujec se je zelo smejal. Vzljubil me je. In jaz sem govoril o ženi. Zlagal sem se, da leto in dan ne nosi drugega perila kakor kombinežo. Temu se je tujec zelo čudil. Povedal sem mu, da ima čudovito telo in da je mrtva na moške, jaz pa nisem nagnjen k ljubosumnosti. To je čudno pri Slovanih, je rekel tujec. Ah, sem pripomnil malomarno, veste, jaz sem nekoliko perversen. Ah, ja? Mene žena veseli šele takrat, kadar pride od drugega. Šele čez čas me je vljudno vprašal, če bi se lahko »kaj videli?« Zakaj pa ne. Vidite, kako se človek lahko pretvarja. Če bi mu bil povedal, kako razočaran sem bil, ko sem jo opazoval skozi ključavnico, enkrat, bila je s svojim ljubimcem. Jedla sta, prosim vas. Jedla. Niti pila nista. Jedla. Prej. Vmes. Potem. Jedla. In kako. Ona je, kakor sem rekel, izvrstna kuharica, on pa zelo rad je. Ali bi vas taka ženska veselila? Molčite. Dovolj je, da ste se nakremžili.

Mislim, da bi bilo treba tole stvar z Lili spraviti spet v red.

Sicer pa — srčna vam hvala za poslušanje. Veliko bolje mi je. Res, kar nekako odleglo mi je. Praznino se da včasih napolniti tudi z besedami. Odhajam.

Ja, še to: moji ženi je ime Helena. Vi pa ste tisto srce, ki ji nudi tolažbo v teh praznih dneh. Da, jaz sem Helenin mož. V Ljubljani se vse izve. Čestitam. Strašno prazna ženska. Zbogom.